

ТОКОВИ САВРЕМЕНЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Савремена српска књижевност Косова и Метохије у књижевно-историјском прегледу хронолошки обухвата последњих седамдесет година. Најбољи писци ове регионалне литературе представљају значајну притоку матичној српској књижевности. Због негативног политичког контекста у коме је Косово било последњих деценија, стваралаштво ових писаца није било довољно познато и вредновано у сопственом језику и у оквиру српске националне културе. Рад ће пратити књижевно-историјске, теоријске и критичке видове стваралаштва косовско-метохијских аутора и дати панораму њихових естетичких особина и жанровских подела. У том контексту, највећи је број песника, док прозних писаца, посебно драмских, има мало. У панорами косовско-метохијске савремене литературе има такође недовољно књижевних критичара. Посебно ће бити дефинисана феноменологија косовског мита као тематска, етичка и естетичка константа и жижа ове књижевности. Концепт сублимног, синтетичког прегледа и вредновања дела косовско-метохијских аутора допринеће бољем познавању, контекстуализацији и хомогенизацији литерарног стваралаштва јужне српске покрајине унутар општих токова савремене српске књижевности. Тиме ће се афирмисати литерарне вредности косовско-метохијских писаца и даље интернационализовати њихова културна позиција.

Кључне речи: Косово, мит, поезија, национално, естетичко.

У тешким историјским регионалним превирањима у двадесетом веку, које је Добрица Ћосић назвао „разисторијом времена“, српски писци Косова и Метохије имали су своје Сциле и Харибде, посебно у другој половини тог века, а имају их и данас. Они су те историјске догађаје пројектовали кроз надисторијску призму књижевности и своје регионалне проблеме трансформисали у универзална питања људске егзистенције. У најтежим временима и на најтежим местима су потребни најбољи људи и најбољи писци. А данас у целом региону нема тежег места него Косова и Метохије, тог страшног места постојања, али и величанственог стајног места српског идентитета и уметности. Савремени српски писци Косова и Метохије друге половине двадесетог века и готово две деценије двадесет и првог века чине релевантну притоку вредносним токовима матичне књижевности. Хроника

¹ andrejevic03@gmail.com

ове литературе, која доказује естетичке домете и аксиолошке резултате ових писаца, почиње педесетих година претходног века, с појавом првих збирки песама Радета Николића и Лазара Вучковића.

Данашњи преглед ове књижевности, након њеног развојног тока, али и негативног удара политичких и ратних дешавања, указује се, у дијахроничкој перспективи, као панорама литерарних елемената који чине аутентични уметнички организам и геопоетички део матичне српске књижевности. Уосталом, бивало је и раније у историји литературе да су највећи српски песници, као Дучић, Црњански и Настасијевић, с обода српских земаља, из периферијских средина, долазили у центар српске културе.

„Српски народ, у време турске окупације, вековима се борио да сачува национални идентитет и име. Све до друге половине XIX века, веза између средњевековне културе и књижевности делимично је функционисала једино преко манастира и усменог стваралаштва. Грађанска и друга права под Турском била су на најнижем нивоу. Насушна је била потреба да се створе бољи услови за развој, за осамостаљење и напредак на свим пољима. Стара Србија посебно Косово и Метохија, опорављала се од дуготрајне империје и ропства.“ (Денић, 2008: 7)

Поетика писаца Косова и Метохије је, више него игде на простору српских земаља, и српског језика, одражавала Његошев косовски завет, видовданску идеју Исидоре Секулић и косовско опредељење Зорана Мишића. Иницијацијом у српску традицију, саборно умље, генску меморију и примордијалну истину, ови писци су ишли су трагом записа Бранислава Нушића и лирике Милана Ракића с почетка двадесетог века. Сходно том континуитету с традицијском матрицом српске књижевности, писци Косова и Метохије су били мање иновативни у авангардним и радикалним експерименталним формама и идејама у односу на српски модернизам урбаног типа. Међутим, њихов модерни сензибилитет се одражавао у трансформацији и пројекцији феноменологије косовског мита као савремене интерпретације историје и новомитске актуелне ситуације човека и народа. О књижевној вредности косовских песника Владета Вуковић пише:

„Неки савремени песници пронашли су несуђене ритмичке рефлексије нашег језика, вештом лексичком и синтаксичком организацијом постигли свежину изражајних средстава. У појединим лирским минијатурама изражавају сензибилност савременог човека, поетске идеје су у дослуху са подсвесним елементима, с тајанственим екстазама, које подижу до пуне објективизације.“ (Вуковић, 2000:133)

Нажалост, поетика писаца ове јужне српске покрајине није вреднована адекватно њеним постигнућима и није довољно позната властитој култури и језику, те је ово ретка и драгоцену прилика да се ове вредности презентују ван граница Србије.

Дуготрајно постојање косовске драме и несреће је исто толико трајно мотивисало и иницирало косовско-метохијске писце да генеришу и интен-

живирају питање опстанка на југу Србије у егзистенцијалном и есенцијалном смислу. Након ратног удара и изгона 1999. године, на који су писци пророчки упозорили својим писмом из 1985. године, указујући на мајоризацију Албанаца и опасност по српски језик и људска права, питање Косова и Метохије је за српску културу и цивилизацију равно питању Итаке или Атлантиде коју треба сачувати. О пресудности теме Косова у савременој српској књижевности, писала сам следеће:

„Треба рећи да се савремена поезија Косова и Метохије односила обавезније према косовском опредељењу од било које друге регионалне или матичне књижевности Срба. То је било њено право и њена обавеза. У раз- историји времена запретена митологија песничких гласова и метафизички квалитет трагичног (М. Бахтин), морао је створити посебну поетику баш на овим просторима. Она се враћа у духовне центре православља и спиритуалне везе с традицијом коју промишља модерним сензибилитетом и метафизичким и симболичким маркерима који су кодови нових феномена и сензација савременог доба. Косово је увек било литургија српске лирике, палимпсест општежића и саможића једног народа и то се може мерити само са уметничким целинама великих епова хомеровског типа.“ (Андрејевић, 2012: 7)

Писци који, по природи ствари, највише реагују на питање родољубља јер је поезија, како вели Томас Стерн Елиот, најнационалнија од свих уметности, већ пола века исповедају своје интимистичко Косово и бол свога на- циона. Међу првима треба поменути Радослава Златановића који је својом култном песмом „Грачаничка вечера“, моћним еросом у љубавним песмама и најновијим спојем атавизма и модернизма, указао на своју лирску сугес- тивност. Потом, ту је лирска икона, весталка и женски витез Косова и Мето- хије Даринка Јеврић. Њене антологијске песме „Дечанска звона“, „Славјан- ска госпа“ и „Монолог пјесника“ моји студенти су учили напамет а да нису морали. Прошле године смо, у организацији Филозофског факултета и Дома културе у Грачаници, округлим столом и збориком радова, обележили десет година од смрти и седамдесет година од рођења ове песникиње.

Потом, ту је сјајни песник за децу и одрасле Мошо Одаловић који је својим духовитим и духовним песништвом постао прометејски носилац ко- совске лирске ватре. У групи песника који имају свој освојени поетски дис- курс налазе се и Радомир Стојановић, песник сведене лирске рефлексije, лирик башларовске поетике простора и имагинације ватре и земље. Песник Косовског поморавља, покојни Слободан Костић креирао је лексички сјајну поетику жилишта, корења и костију. Песник чврсте националне вокације и својствене експресије је и Радосав Стојановић. Урбани модерниста Мир- ко Жарић је аутор поетике хаоса и апсурда, али и ноћне ратне Приштине, песник бунтовничког и авантуристичког израза. Благоје Савић меша окси- морон савремености и митологију завичаја у модерним, готово надреалним

сликама света. Критичко-итонични дискурс Милоја Дончића и његово готово субверзиван, политички тон сведоче о ауторској посебности у овом песничком кругу. Песник Милорад Ивић је аутентичан лирик златног пресека и искомског гена који загонета судбину српске земље. Постоји и лирски круг такозваног женског писма, коме припадају Сунчица Денић, Даринка Вучинић, Милица Јефтимјевић Лилић, Видосава Арсенијевић и друге које у неосимболистичком кључу, свака на властити начин, доприносе стваралачком хабитусу Косова и Метохије.

Посебној категорији писаца Косова и Метохије припадају они који још увек живе и стварају на овим просторима. Они живе своју другу поратну књижевну егзистенцију и доживљавају своју нову стваралачку и песничку реинкарнацију. Несрећа у историји често је бивала срећа за литературу. Међу овим песницима, прво треба поменути Петра Сарића, чија песма „Богородица Љевишка“ у својој физичкој и метафизичкој представи значи моћну трансценденталну осу општежића и саможића и параболу историје и песништва. Ту је потом песник, музиколог и културни радник Ратко Поповић са својом најбољом збирком „Страори“ која еманира жестоку трагику простора централног Косова. Новица Соврлић пева о ибарско-колашинској земљи стричева, немањићкој традицији и српским маркерима - оцу, куму, крсту. Сличне ауторске симболе и идиоми у својој поезији представљају и Драгомир Костић са својом поетиком поља, Милан Михајловић са својом људском и лирском црквом на ибарском мосту, Јера Раденковић са ласерским лирским трагизмом у изразу, Живојин Ракочевић са живим месом косовске муке, Голуб Јашовић с визијом Проклетија, Срећко Симић са сликама и симболима завичаја и други.

Ови песници показују шта данас значи за српску књижевност и културу постојање и стварање на страшном месту, шта значи ходати тамо, а да те тама не обузме, шта значи завијати кости као болани Дојчин и бити граничар српске културе на ободу српских земаља. Они другачије не могу јер на Косову за њих станује свети Град.

У односу на песнике, ствараоци Косова и Метохије из жанра прозе (романа, приповетке, драме) су малобројнији, али поседују такође респектабилне ауторе, родоначелнике и чуваре косовске идеје. Прозни наратив ових писаца такође има у својој основи антејски мит о земљи, поетизацију историје, естетизацију факта и лирски трагизам проистекао из свести о Косову као сопственом и националном Сезаму.

Предчасник савремене српске прозе Косова и Метохије је Григорије Божовић, косовски Андрић. Велики нараторски опус овога писца, својом националном етиком и књижевном естетиком, био је инспиративан за многе српске писце друге половине двадесетог века. Обнову и објаву косовске прозе у савременом периоду извршио је Пера Стефановић својим софистицираним, грађанским стилем с причама из старе Приштине и с моралним

канонот у основи приче. Праву модернизацију српске прозе Косова и Метохије извршио је Вук Филиповић, романима „Стрма обала“ и „Трагови“ инверзивним реченицама, експресивним, афективним и драматичним дискурсом.

Међутим, најбољи савремени прозни писац ових простора који је ситуиран и међу значајне српске писце уопште, је Петар Сарић са запаженим и награђиваним романима „Сутра стиже Господар“, „Сара“, „Митрова Америка“. Спајајући лексичко искуство ијекавице и модерну кризу идентитета, Сарићеви ликови су, попут оних Боре Станковића, урасли у тле али и искушавани новим сензацијама света.

Расни прозни писац Ибарског Колашина је Миленко Јевтовић. Он се бави судбинама полутана, на размеђи између урбане и руралне средине и раслојавањем породице. Радомир Стојановић има сјајне приче из Јужне Србије и с Косова и Метохије пуне драматичних судбина исписаних у неореалистичком стилу. Новица Соврић, такође, у својим колашинским причама чува митски и мистични дух традиције и предака, чиме се баве у својим наративима и Јован Сарић и Сунчица Денић.

Косовска драма на српском језику има квалитативно најмање литерарних дела. Симптоматично је да у историји српске драме, уосталом и у контексту светске драме уопште, развој овог жанра прате дисконтинуитети и хронолошке празнине у њиховом издавању. Сам формално-технички оквир за драму је захтеван, али је вероватно прави разлог мањег квантитативног опуса дела овог жанра што се људска природа споро мења, те постоје стална општа места непроменљивих тема и клизајућих мотива. Овом недовољно оствареном литерарном формом бавили су се у савременом периоду на Косову и Метохији Вук Филиповић чије су драме „Тамна одаја“ и „Снег и ватра“ извођене и биле запажене на сцени Народног позоришта у Приштини. Треба поменути и драматизацију романа „Кукавичји снијег“ Ратка Поповића и „Сутра стиже Господар“ Петра Сарића.

А шта је српска књижевна критика на Косову и Метохији и шире учинила да афирмише, анализира, ситуира, вреднује и тумачи литерарна достигнућа наших писаца? Косовско-метохијским писцима су се, природно, највише бавили, али и они недовољно, књижевни критичари, историчари и теоретичари из кругова универзитетских професора у Приштини, али и издавачке куће „Јединство“ и с каснијег Института за српску културу. Књижевно-критички круг стваралаца Косова и Метохије легитимно представља, поред помињаних жанрова, трећи, легитимни део науке о књижевности, односно круг стваралаца и тумача херменеутичке и метакритичке оријентације. Они су се, руковођени полифонијским методолошким приступима и аспектским и идејним ракурсима бавили поменутиим писцима и дали значајан научни и академски дигнитет, карактер и допринос овом сегменту српске књижевности.

Овај круг започиње академик Радомир Ивановић, који се односи на књигу критика о савременим стремљењима Косова и Метохије. О књижевној критици пише и академик Предраг Палавестра у својој „Историји српске књижевне критике“. (Палавестра, 2008: 664–665) Професор Вук Филиповић је дуго низ година писао књижевну критику, али више држећи се проверених величина матичне литературе. Академик Владета Вуковић је, пак, здушно пратио младе косовске писце и објављивао у књигама, периодици и штампи текстове о њима. Новинар и књижевни критичар Драгољуб Стојадиновић је инвентивно и импресионистички писао о младим ствараоцима и њиховим новим књигама, посебно у зборнику „Савремена српска књига Косова“. Слободан Костић је објавио књигу „Новија српска поезија на Косову“ у којој интерпретира неколико видова ауторске поезије у јужној српској покрајини. Деведесетих година на Косову, међу онима који су писали и коментарисали обнову српске књижевности на овом подручју, налази се првенствено професор Зоран Павловић који је постструктуралним моделом правео мале студије о песмама и песничким целинама „примењујући Ингарденову конкретизацију схематизованих аспеката“ (Павловић, 2013: 18). Књижевном критиком посвећеном косовским песницима бавила се дуже и Милица Јефтимијевић Лилић. У научном академском кругу данас имамо настављаче истраживања и вредновања косовско-метохијских писаца – Небојшу Лазића, Сунчицу Денић, Драгомира Костића, Слађану Алексић, Валентину Питулић, Ану Андрејевић, Александру Костић Тмушић и друге. О ранијим периодима историје књижевности писали су врсни професори Филозофског факултета у Приштини (Косовској Митровици) Дамњан Петровић и Владимир Бован.

Морам рећи да је моја маленкост посветила савременој српској књижевности Косова и Метохије четири књиге и десетине аспекатских студија у хрестоматијама текстова о најбољим ствараоцима међу њима. Тиме сам успоставила биографске, библиографске, књижевно-историјске, теоријске и критичке основе за савремену панораму литературе јужне српске покрајине. Писала сам и о албанским, турским и муслиманским писцима (сада бошњачким), показујући толеранцију и коегзистенцију, као и поштовање суживота који је постојао седамдесетих година прошлог века. Та намера, показало се, није била обострана. Аутор сам књига „Портрети косовских писаца“, „Лексикона косовско-метохијских писаца“, антологије љубавне поезије „Купидон на Косову“ и „Антологије косовско-метохијске поезије“ коју је у скраћеној верзији Славомир Гвозденовић превео на румунски језик. Учесник сам неколико пројеката који су се бавили проучавањем културе и књижевности Косова и Метохије, а које је финасирало Министарство образовања и културе Републике Србије. Афирмисањем, промовисањем, жирирањем и рецензионим радом, подржала сам све значајне писце и готово све њихове књиге, целоживотно презентујући њихове вредности и квалитет

текстова који се баве општим и личним питањима егзистенције из визуре Косова и Метохије.

Српски писци јужне покрајине у свим видоима и формама свог изражавања обезбеђују континуитет књижевних вредности српског хабитуса и омогућују литерарну еволуцију нашег уметничког гена. Они одговарају на чувено питање Пола Целана – има ли поезија смисла након Аушвица. Једино поезија и има смисла након косовског Аушвица, поручују косовско-метохијски писци. Једино онтолошке, духовне вредности, уметнички изрази јаства и сопства стваралаца, непропадиве у односу на материју, могу обновити и себе и ту материју. У ово антицивизацијско и постхуманистичко време, време деконструкције и насиља, када лаж може постати истина, једина танана брана злу и расипу вредности може бити уметничка вредност која је у дубоком времену цивилизације медиј између традиције и савремености. Све је прах осим спиритуса, каже велики Црњански. Такав дух нам нуде савремени писци Косова и Метохије, као трајни сведоци планетарне грешке зване експеримент новог Косова. То је дух о коме је говорио велики Виктор Иго у скупштини Француске 1850. године и писао да усред Европе убијају један народ. Србе. Убијају их и данас.

Најбољи писци Косова и Метохије припадају, по поетским маркерима, првом естетичком прстену савремене српске књижевности. Они су Косово сагледавали колективистички, али су архетипу и феноменологији косовског мита давали интимистички, индивидуални карактер. Тако добијамо јединствену, полифону, сложену сферу у којој постоји синергија стилских токова и умреженост различитих дискурса, што представља право литерарно богатство косовског књижевног идентитета. У том смислу, надам се да макар у будућности идеја јединственог српског литерарног поростора неће остати само лепа жеља. Без обзира на бивша или евентуално будућа политичка решења, легитимно право једног језика и једне књижевности је да тежи обручавању. У том смислу и српска књижевност у Румунији у својим семантичким и аксиолошким врховима, припада тековинама матичне литературе. Такви културни и цивилизацијски токове нас држе у уверењу да јединствени књижевни простор једног језика може постојати у славистичком и европском контексту,

Пре косовског рата деведестих година, Срби у јужној покрајини су имали свој стваралачки простор у оквиру часописа „Стремљења“ и своје прве књиге су углавном објављивали у издавачкој кући „Панорама“, „Јединство“ и „Нови свет“, у Приштини. Након рата, изолација српских писаца се продубљује. Било је пречих послова, било је инерције, као и чињенице да се о Косову говорило само у негативном контексту и политизираним околностима. Писци о којима смо говорили свакако имају шта да саопште књижевној и културној јавности, бар оној која жели да их чује. Јачању културних веза и контаката припадају и овакви скупови, у Србији, али и у енклавама и

дијаспори. Тиме доприносимо бољем разумевању изворних културолошких проблема и квалитетнијем животу свих средина где се ствара на српском језику.

Ван покрајине Косово и Метохија, јединствену и часну улогу у подршци писцима с југа имају два човека и две велике српске адресе. Једна је Чедомир Мирковић и Чика Љубина 2, „Просвета“, у којој је он објављивао косовске писце показујући да се филозофија паланке (Радомир Константиновић) налази само у појединим главама. Друга адреса је Радомир Андрић, Француска 7, „Удружење књижевника Србије“, где су писци Косова и Метохије увек радо виђени гости, па и домаћини. Захваљујући највише њима, најбољи писци јужне српске покрајине стицали су афирмацију у матичној књижевности, па и шире (као у Седмици у Франкфурту), бивали превођени на европске и светске језике и учествовали на многобројним манифестацијама у земљи и иностранству. Они су знали да баш као што је Косово Србија, тако је и његова књижевност венама везана за српску националну матрицу. Организам матичне књижевности не сме бити ампутиран ни за један његов део. То су историјске и уметничке чињенице, посебно ако знамо да су материјални и нематеријални споменици културе посејани понајвише јужно, али и северно од Београда. Комплекс једне књижевности чине све притоке и сви аутори који пишу тим језиком и они морају бити контекстуализовани у оквиру те књижевности. Морају бити духовни сведоци антрополошког и онтолошког статуса бића сред историјских ломова.

Питање свих питања је – могу ли пици Косова и Метохије и даље да буду граничари српског језика и културе. Они хоће тај крст да носе и даље, знајући шта тиме чувају. Они имају мисију да те вредности заштите између Гордијевог чвора и Дамокловог мача, јер после изгубљеног језика нема народа. Књижевност не може да спасе свет, али може да спасе понеку душу. И ако је у праву Умберто Еко када је рекао да Бога може да замени само библиотека, најбољи косовски писци својом истином о Косову јесу мали део велике вавилонске библиотеке. Само тако ће такозвана граничарска књижевност, сопственим уметничким идентитетом, регионалним темама које имају универзалну семантику, креирати своје важне поруке. Тако ће не само припадати матичној књижевности, него ће прећи њене границе и остварити се у славистичком свету, а путем превода и у контексту светске књижевне мапе. Чвршћем повезивању писаца који пишу једним језиком ма где они живели доприноси и овај скуп. Његова тема пружа прилику да се покаже да историјска и надисторијска пројекција Косова и Метохије као прима материје завичаја остаје заједнички тематски и идејни везивни именоватељ српских писаца јужне покрајине. Како год било политичко решење Косова (ако га буде), оно мора да омогући проток и комуникацију књижевних вредности у свим смеровима и свим димензијама и видовима. Аутентична синтеза индивидуалних вредности ових писаца припада заједничком току и магистралним путевима српске књижевности.

Прозори њихових косовских књижевних одаја отворени су према свету. Њих треба још више одшкринути како би се могла бацити јасна ласерска светлост на њене вредности и структурне и поетичке категорије. Хорхе Луис Борхес је рекао да чињеница можда није тачна, али симбол јесте. Симбол Косова можда јесте црна тачка планете, припитомљени пакао, како каже у другом кључу Бранко Миљковић, али је тај пакао осветљен речју која је била у почетку када је настајала српска реч и државност, која сада није ништа мање важна. Само тако ће се такозване граничне књижевности, које имају сопствени литерарни идентитет, остварити не само у оквиру сопственог језика и националне књижевности, већ и преко превода у ширем културолошком контексту. Трансформација животних чињенице у уметничке факте и естетички статус који су писци Косова и Метохије постигли у најбољим примерима – у лирском дискурсу, форми наратива и у књижевној критици, дефинишу их као вредносне маркере савремене српске књижевности. Надам се да у овој панорамској синтези савремене књижевности јужне српске покрајине постоје чињенични елементи за такву тврдњу.

Литература

- Андрејевић, 2012: Д. Андрејевић, *Антологија косовско-метохијске поезије*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије.
- Вуковић, 2000: В. Вуковић, *Критичка суочавања*. Врњачка Бања: Народна библиотека.
- Денић, 2008: С. Денић, *Српски писци на Косову и Метохији (1871-1941)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Павловић, 2004: З. Павловић, *Српска књижевност на Косову и Метохији*. Приштина-Косовска Митровица, Филозофски факултет.
- Палавестра, 2008: П. Палавестра, *Историја српске књижевне критике*. Београд: СКЗ.

Danica T. Andrejević

STREAMS OF THE CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE OF KOSOVO AND METOHIJA

Summary

The contemporary Serbian literature of Kosovo and Metohija covers chronologically the last seventy years in the literary-historical review. The best writers of this regional literature represent the significant part of the Serbian national literature. Their work was not sufficiently known and valued in their own language and

within the Serbian national culture due to the negative political context in which Kosovo has been in the last decades. This paper will follow the literary-historical, theoretical and critical aspects of the work of authors from Kosovo and Metohija and give a review of their aesthetic features and genre divisions. In this context, predominant among them are the poets, while there are only few prose writers and dramatists. There are also an insufficient number of literary critics in the review of the contemporary Serbian literature of Kosovo and Metohija. The phenomenology of the Kosovo myth will especially be defined as the thematic, ethical and aesthetic constant and focus of this literature. The concept of the sublime, synthetic review and evaluation of the work of the Serbian authors from Kosovo and Metohija will contribute to a better understanding, contextualization and homogenization of the literary creation of the southern Serbian province within the general streams of the contemporary Serbian literature. In this way, the literary values of the writers from Kosovo and Metohija will be affirmed and their cultural position further internationalized.

Key words: Kosovo, myth, poetry, national, aesthetic.